

ПЕДАГОГІЧНА ТА ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.92

DOI <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2022.3/09>

Берегова Н.П.

Хмельницький національний університет

Джигун Л.М.

Хмельницький національний університет

Гумнова О.Б.

Хмельницький національний університет

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

У статті проведено теоретичний аналіз особливостей психологічного розвитку юнаків, особливостей формування ціннісних орієнтацій у юнацькому віці.

Зазначено, що життєві цінності як одне із центральних особистісних утворень виявляють свідоме ставлення людини до соціальної дійсності й у цій своїй якості визначають широкую мотивацію її поведінки та впливають на всі сторони діяльності. Розкрито поняття «цінності», що означає ідеї, ідеали, цілі, до яких прагне людина і суспільство. Визначено види цінностей: цінності-цілі (термінальні) і цінності-засоби (інструментальні). Проаналізовано основні підходи дослідників щодо розуміння природи цінностей та життєвих орієнтацій. Досліджено, що провідну роль у формуванні цінностей відіграє міжособистісне спілкування, яке задає тон у визначенні основних ліній розвитку моральних духовних і матеріальних цінностей. Основою формування ціннісних орієнтацій є також потреби, мотиви, інтерес, мета (ціль). Виділено групи ціннісних орієнтацій, які притаманні юнацькому віку, серед них: цінності особистого життя (здоров'я, любов, хороші та вірні друзі, щасливе сімейне життя тощо); індивідуальні цінності (матеріальне забезпечення, самостійність, сміливість, нетерпимість до недоліків, життєрадісність тощо); етичні цінності (вихованість, чуйність, чесність, милосердя тощо); цінності професійної спрямованості (цікава робота, суспільне визнання, впевненість у собі, освіченість, самоконтроль, відповідальність тощо); цінності розвитку і пізнання (розвиток, творчість, активне діяльне життя тощо).

Також здійснено практичний аналіз результатів проведеного дослідження, спрямованого на вивчення термінальних та інструментальних ціннісних орієнтацій досліджуваних юнаків. Переважаючими життєвими цінностями юнаків є орієнтованість на спілкування з оточуючими людьми, взаємодія із ними, досягнення високого соціального статусу та пізнання нового, розширення системи знань про оточуючий світ та різні оточуючі явища. Досліджувани юнаки переважно зорієнтовані на досягнення результатів у житті.

Зазначено подальші перспективи у напрямку дослідження ціннісних орієнтацій особистості юнацького віку.

Ключові слова: особистість, образ «Я», термінальні і інструментальні цінності, ціннісні орієнтації, спілкування, мотиви, потреби, інтереси, цілі, юнацький вік.

Постановка проблеми. Проблема ціннісних орієнтацій як важливої особистісної характеристики особистості є досить актуальною та займає провідне місце у психології. Від ціннісних орієнтацій залежить процес становлення особистості. Цінності впливають на людську поведінку, визна-

чають трансформацію культурних цінностей у мотиви та стимули діяльності особистості.

Особливе значення ціннісно-сміслові орієнтації мають для формування особистості юнацького віку. В цей віковий період особистість індивіда досягає високого рівня інтелекту,

формується цілісний «Я-образ», який відображається у всіх сферах життя. Сформовані ціннісні орієнтації в юнацькому віці визначають можливість вибору різних способів поведінкової активності та діяльності, які є адекватними визначеним соціальним відносинам, нормам та умовам, в яких вони реалізуються.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі ціннісних орієнтацій на сучасному етапі присвячено значну кількість наукових напрацювань, зокрема: С. Анісімова, І. Бокачева, В. Алексєєва, І. Бех, Л. Божович, Ф. Василюк, Є. Волков, О. Леонтєв, В. Мясичев, С. Л. Рубінштейн, Г. Костюк, Г. Йолов, Д. Катц, Р. Перрі, А. Маслоу, Г. Олпорт, М. Рокич, М. Вебер, М. Сміт.

Психологічні аспекти ціннісних орієнтацій у юнацькому віці розкрито у дослідженнях К. Роджерса, Н. Волкової, Н. Антонової, Н. Іванцевої, Н. Максимчук, Л. Романюк, К. Грейс, Е. Еріксон, І. С. Кон та ін.

Актуальність проблеми ціннісних орієнтацій та перспективність дослідження зумовили вибір теми наукового дослідження.

Мета дослідження – здійснити теоретичний та практичний аналіз психологічних особливостей ціннісних орієнтацій особистості юнацького віку.

Виклад основного матеріалу. Життєві цінності як одне із центральних особистісних утворень виявляють свідоме ставлення людини до соціальної дійсності й у цій своїй якості визначають широку мотивацію її поведінки та впливають на всі сторони діяльності (Б. Г. Ананьев, В. Отрут, М. Рокич). Оволодіння системою цінностей, набуває статусу принципів життєвої орієнтації та настанов, які пов'язані зі спрямованістю діяльності індивіда.

Цінності – це ідеї, ідеали, цілі, до яких прагне людина і суспільство. Існують загальнолюдські цінності: універсальні (любов, престиж, повага, безпека, знання, гроші, речі, національність, воля, здоров'я), внутрішньо-групові (політичні, релігійні), індивідуальні (особистісні) [6, с. 35].

Поведінка особистості відображає цінності і сама становить цінність. Функції цінностей різноманітні: вони є орієнтиром життя людини, тому потрібні для підтримки соціального порядку, діють як механізм соціального контролю, втілюються у ситуативній поведінці і спричиняють виникнення норм та орієнтирів людського життя.

Сучасна психологія розрізняє два класи цінностей – цінності-цілі (термінальні) і цінності-засоби (інструментальні). Найважливішими є термінальні цінності, які відображають довгострокову

життєву перспективу особистості, визначають сенс її життя, що для неї є важливим і значущим.

Термінальні цінності варті того, щоб кожна людина могла досягти їх як кінцеву мету індивідуального існування. Інструментальні, до яких відносяться, наприклад, моральні цінності і вартості компетенції, виступають у ролі переконань. З функціональної позиції інструментальні цінності активізуються як критерії чи стандарти при оцінці і виборі лише модусу поведінки, а термінальні – при оцінці і виборі як цілей діяльності, так і можливих способів їх досягнення [8, с. 147].

Отже, виходячи з ціннісного підходу до вивчення особливостей формування свідомості особистості, всі явища дійсності, у тому числі і вчинки людей, можна подати у вигляді набору цінностей, котрі відображають суб'єктивну оцінку особою цих явищ з огляду на їхню вагомість у задоволенні її інтересів.

Основні підходи щодо розуміння природи цінностей та життєвих орієнтацій, що концептуально об'єднуються в аксіосферу особистості, можна поділити на декілька груп залежно від школи та наукової традиції, до якої приналежний дослідник. Психоаналіз розглядає цінності як утворення Супер-Его – психічної інстанції, яка є носієм моральних, естетичних та ідеологічних вимог і виконує роль цензора. Оскільки становлення Супер-Его відбувається через подолання комплексу Едипа, тобто психічної амбівалентності щодо соціального авторитету батька, то цінності можуть розглядатись як форма «інтеріоризованого соціального контролю» (Т. Шибутані). Репресії Супер-Его призводять до трансформації інстинктів, їх ушляхетнення, яке Фрейд називає сублімацією. Отож, цінність – продукт сублімованого інстинкту, морального, естетичного та ідеологічного маскування тваринного єства людини, наслідок культурної невротизації.

В когнітивній психології, з погляду теоретичного дослідження, цінності, норми поведінки і настановлення позначені неабияким інтересом завдяки концепціям А. Бека та Дж. Келлі. Перший говорить про автоматизовані думки як наслідок домінування у психічній сфері особи хибних базових посилянь. Неадаптивні когнітивні процеси впливають із таких базових засновків (цінностей), які є наслідком дитячих вражень та психопатологічного впливу сім'ї.

В екзистенційно-феноменологічній концепції В. Франкла цінності поділяються на цінності досягнення, відношення і переживання. Перші є цілепохідними і визначаються ефективністю

діяльності, ступенем адекватності мети та результату; другі відіграють роль настанов сприйняття унікальності іншого, а тому задіяні в комунікацію та діалог; треті відображають екзистенційно-афективну сторону особистості, її спроможність до життя за будь-яких обставин [4, с. 98].

«Ціннісні орієнтації – найважливіші елементи внутрішньої структури особистості, закріплені життєвим досвідом індивіда всією сукупністю його переживань і обмежують значуще для цієї людини від незначущої, несуттєвого» [1, с. 72].

Ціннісні орієнтації, будучи механізмом особистісного росту і саморозвитку, носять розвивальний характер, виступаючи при цьому динамічною системою.

Провідну роль у формуванні цінностей відіграє міжособистісне спілкування, яке задає тон у визначенні основних ліній розвитку моральних духовних і матеріальних цінностей. Утверджується спілкування, яке проявляється у відборі співбесідників, форм комунікації, видів поведінки, що базуються на інтересах, уподобаннях, бажаннях. Особою вибирається еталон та похідні взірці для наслідування, що визначає зміст цінностей та їх прояв у життєдіяльності. Адекватно сформовані цінності стосовно середовища існування збільшують групову та соціальну активність індивіда, що дає змогу правильно організовувати, сприяти і корегувати загально значущі види його діяльності [5, с. 98].

Ціннісні орієнтації як предмет психологічного дослідження і діагностики психічних властивостей та якостей особистості постають на перетині двох предметних сфер: мотиваційної сфери, з одного боку, і світоглядних структур свідомості – з іншого. Значущість даного психологічного утворення полягає у беззаперечній залежності поведінкових реакцій від атитюдів, цільових настановлень людини.

Основою формування ціннісних орієнтацій є також потреби і мотиви. Виділяють ціннісні мотиви (мораль, робота, самостійність, ставлення до оточення, тощо), потреби постають основою інтересів, а їх змістом є ціннісні орієнтації.

Наступною ланкою ціннісно-орієнтаційної сфери людської діяльності є інтерес, під яким розуміється реальна причина соціальних дій, подій, здійснень, що постає за безпосередніми спонукуваннями – мотивами, помислами, ідеями, намірами індивідів, котрі беруть участь у цих діях, від імені соціальних груп, організацій, класів.

Інтерес як усвідомлення потреби він є безпосередньою причиною людських дій – індивіду-

альних і групових. Інтерес – це завжди вибіркове ставлення до предметів і явищ як результат розуміння їхнього значення й емоційного переживання значущих ситуацій. Загалом інтереси визначаються генеральною спрямованістю особистості. Вони зумовлені її приналежністю до певної соціальної групи, ситуативно спричинені системою її потреб, хоча зв'язок інтересів з потребами має не прямолінійний характер.

Інтереси можуть бути позитивними і негативними. Вони не тільки стимулюють людину до діяльності, а й самі формуються в ній. Наявність певних інтересів у студентів є сприятливою передумовою їхньої майбутньої професійної діяльності, розвитку здібностей, успішного навчання та самореалізації у подальшому професійному житті.

Наступною ланкою в усвідомленні потреб, інтересів і стимулів є мета (ціль). Ціль – один з елементів поведінки і свідомої діяльності людини, що характеризує передбачення в мисленні результату діяльності і шляхів його реалізації за допомогою певних засобів. Мета – спосіб інтеграції різних дій у деяку послідовність чи систему. Аналіз цілеспрямованої діяльності припускає виявлення невідповідності між наявною ситуацією і метою. Тому здійснення мети – це процес подолання особистістю цієї невідповідності [6, с. 65].

Побудова і переоцінка системи цінностей – основний процес морального розвитку в юнацькому віці. Переоцінка цінностей виступає чинником зміни ставлення до ризику, у зв'язку з чим деякі молоді люди беруть участь у багатьох ризикованих заходах [2, с. 145].

Науковці зазначають, що в юності виробляються ціннісні орієнтації, в яких виявляється сама сутність людини, складається світогляд як система узагальнених уявлень про світ в цілому, навколишню дійсність, інших людей, самого себе і готовність керуватися ним в діяльності; формується усвідомлене, узагальнене, підсумкове ставлення до життя, яке дозволяє вийти на проблему сенсу життя людини [5, с. 102].

Життєва орієнтація формується в залежності від того, носієм яких цінностей є те чи інше коло занять для людини, і якого значення набувають дані цінності в її свідомості. Як компонент юнацької свідомості, життєва орієнтація включає в себе всі характерні для ціннісних орієнтацій рівні:

- емоційний, що характеризується, в першу чергу, соціальними почуттями;
- когнітивний, що виражає свідому спрямованість на форми життєдіяльності;

– поведінковий, що виражає готовність зайнятися тією чи іншою діяльністю [7, с. 214].

Юнацький вік – це вже значне коло діяльності. Юнаки тяжіють до різних видів активності, що виявляється у широкому спектрі ціннісних орієнтацій. Зміст останніх засвідчує: якщо підліток – це «відкриття “Я”», то юнак – «відкриття себе у світі».

За цих умов постає завдання на впорядкування своїх стосунків зі світом, пошуку свого місця у ньому.

Найважливішою характеристикою свідомості в юності виступає орієнтація на майбутнє, яка створює позитивний емоційний фон ставлення особистості до себе, стимулює її активність і є основою її розвитку. Усвідомлення свого місця в майбутньому, своєї життєвої перспективи є центральним новоутворенням психічного та особистісного розвитку в цьому віці [3, с. 158].

Юнацькому віку притаманна наступна ієрархія груп ціннісних орієнтацій:

1) цінності особистого життя (здоров'я, любов, хороші та вірні друзі, щасливе сімейне життя тощо);

2) індивідуальні цінності (матеріальне забезпечення, самостійність, краса, високі домагання, сміливість, тверда воля, нетерпимість до недоліків, життєрадісність тощо);

3) етичні цінності (вихованість, чуйність, чесність, милосердя тощо);

4) цінності професійної спрямованості (цікава робота, суспільне визнання, впевненість у собі, освіченість, раціоналізм, самоконтроль, відповідальність, ефективність у справах тощо);

5) цінності розвитку і пізнання (розвиток, творчість, активне діяльне життя тощо) [1, с. 164].

Їх спрямованість може бути: індивідуальною, соціальною та професійною.

З метою практичного аналізу, на базі Хмельницького національного університету, нами було проведено дослідження, яке спрямовано на вивчення ціннісних орієнтацій юнаків за методикою «Ціннісні орієнтації» (М. Рокіч). Вибірку склали студенти-юнаки 17–19 років, в загальній кількості 30 осіб.

Методика «Ціннісні орієнтації» дала можливість визначити життєві цінності студентів, вивчити їх пріоритети. У процесі використання цієї методики отримано наступні результати:

• зі списку термальних життєвих цінностей юнаки в основному обирали такі, як: розвиток, навчання – 27 % любов – 25 %, фінансове забезпечення – 20 %, щаслива сім'я – 13 %, друзі – 7 %,

цікава робота, розваги – 5 %, здоров'я – 2 %, свобода – 2 %.

Результати вивчення термінальних цінностей показують, що провідна роль у житті юнаків належить розвитку, навчанню, щасливій сім'ї, любові, матеріально забезпеченому життю. Менш вираженими цінностями у досліджуваних осіб є: робота, здоров'я, свобода, розваги. Визначені термінальні цінності підтверджують прагнення юнаків до самовираження, яке є важливою потребою у даному віковому періоді. Інші термінальні цінності юнаків: мудрість, суспільне визнання, пізнання світу, вихованість фактично не виражені, їх зафіксовано менше ніж 1 % вибірки досліджуваних.

• зі списку інструментальних життєвих цінностей юнаки обрали наступні: життєрадісність – 27 %, незалежність – 26 %, сміливість у відстоюванні своєї думки (18 %), широта поглядів, відповідальність 12 %, самоконтроль 6 %.

Визначені інструментальні цінності вибірки досліджуваних відображають найбільш актуальні для них способи досягнення бажаних результатів у різних сферах життєдіяльності. Юнаки прагнуть до життєвої та професійної самореалізації і вважають, що прояв незалежності та відстоювання власних поглядів є тактикою поведінки, яка сприятиме досягненню цього новоутворення в юнацькому віці. Серед вагомих інструментальних цінностей юнаків також є життєрадісність, набуття досвіду, відповідальність та самоконтроль.

Такі інструментальні цінності як: вихованість, відповідальність, охайність, ретельність, тверда воля, чесність, терпимість, чуйність, широта поглядів не є значущими цінностями для юнаків, так як виявлені вони у менше ніж 1 % досліджуваних вибірки.

Переважаючими життєвими цінностями юнаків є орієнтованість на спілкування з оточуючими людьми, взаємодія із ними, досягнення високого соціального статусу та пізнання нового, розширення системи знань про оточуючий світ та різні оточуючі явища. Досліджувані юнаки переважно зорієнтовані на досягнення результатів у житті.

Висновки. Отже, юнацький вік є періодом інтенсивного формування ціннісних орієнтацій, які впливають на становлення характеру і особистості юнака в цілому. Дослідження ціннісних орієнтацій особливого значення набуває в юнацькому віці, так як саме з цим віковим періодом пов'язаний той рівень формування ціннісних орієнтацій, який забезпечує їх функціонування в соціумі, впливає на спрямованість особистості та її соціальну позицію.

Подальшими перспективами у цьому напрямку можуть стати: поглиблений теоретичний та практичний аналіз з даної проблеми, робка розвивально-корекційної програми, яка буде спрямована на формування системи ціннісних орієнтацій юнаків.

Список літератури:

1. Скрипченко О. В. Вікова та педагогічна психологія : навч посібник. Київ : Каравела, 2014. 399 с.
2. Головінський І. З. Педагогічна психологія : навч. посібник. Київ : Аконтіт, 2003. 287 с.
3. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / за ред. Л. М. Проколієнко; Уклад. В. В. Андрієвська, Г. О. Балл, О. Т. Губко, О. В. Проскура. Київ : Радянська школа, 1989. 608 с.
4. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія : навч. посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 128 с.
5. Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості : монографія. Київ : Наш час, 2005. 280 с.
6. Романюк Л. В. Ціннісні орієнтації: сутність, структура і психологічні механізми розвитку. Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2004. 188 с.
7. Савчин М. В. Вікова психологія : навч. посібник. Дрогобич : Відродження, 2005. 360 с.
8. Сергеєнкова О. П. Вікова психологія : навч. посібник. Київ : «Центр учбової літератури», 2012. 346 с.

Beregova N.P., Dzhigun L.M., Igumnova O.B. PSYCHOLOGICAL FEATURES OF VALUE ORIENTATIONS OF THE PERSONALITY OF ADOLESCENCE

The article provides a theoretical analysis of the peculiarities of the psychological development of young people, the peculiarities of the formation of value orientations in adolescence.

It is noted that life values as one of the central personal formations reveal a person's conscious attitude to social reality and in this capacity determine the broad motivation of his behavior and affect all aspects of activity.

The concept of "value" is revealed, which means ideas, ideals, goals to which man and society aspire. Types of values are defined: values-goals (terminal) and values-means (instrumental). The main approaches of researchers to understanding the nature of values and life orientations are analyzed. It is investigated that the leading role in the formation of values is played by interpersonal communication, which sets the tone in determining the main lines of development of moral, spiritual and material values. The basis for the formation of value orientations are also needs, motives, interest, purpose (goal).

There are groups of value orientations that are inherent in adolescence, among them: the values of personal life (health, love, good and faithful friends, happy family life, etc.); individual values (material security, independence, courage, intolerance of shortcomings, cheerfulness, etc.); ethical values (politeness, sensitivity, honesty, mercy, etc.); values of professional orientation (interesting work, public recognition, self-confidence, education, self-control, responsibility, etc.); values of development and cognition (development, creativity, active life, etc.).

Also, a practical analysis of the results of the study aimed at studying the terminal and instrumental value orientations of the studied young people. The predominant life values of young people are the focus on communication with others, interaction with them, achieving high social status and learning new things, expanding the system of knowledge about the world around them and various environmental phenomena. The young people studied are mainly focused on achieving results in life.

Further prospects in the direction of research of value orientations of the person of youth are noted.

Key words: *personality, image of "I", terminal and instrumental values, value orientations, communication, motives, needs, interests, goals, adolescence.*